С. ПИЛИПЕНКО

Кара

-РУХ-

С. ПИЛИПЕНКО

КАРА

ЧОТИРІ ОПОВІДАННЯ

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО

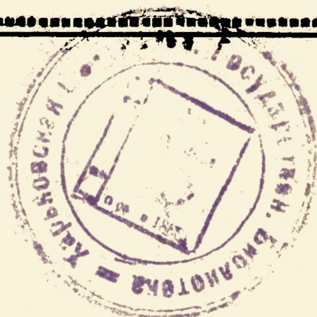
[89179-32(081)]

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА
ДРУКАРСЬКОГО ДІЛА
ім. А. В. БАГИНСЬКОГО

Укрголовліт 1808. Тираж 4000.
Зам. 2177

К А Р А

I

Глибоко вгрузають важкі порепані чоботи в пухкий сніг. Роспарене обличчя аж вилискує, тільки на вусах та бороді налипли крижинки. Жилава рука що-разу хрумкає їх пожовклими від тютюну пучками та за хвилину вони знов налипають. Ізсунута на потилицю шапка вивітрює розіпрілу чуприну. Думки мерехтять, мов ті іскорки на сніжинках. Веселі, сумні, ніякові.

— Оце навпростець ходити! Спізнивсь дуже—мо, хто й підвіз би був... Та й люду сьо'дні на ярмарку! Аж он звідки понаїздили. Тільки що воно за купець тепер пішов: насилу своїх чорненьких збув. Ех, і волики ж були! Тра відразу лісу придбати та з весною і за хату. Покривилась на геть стара, потрухлявила, як не завалилась досі. На всьому селі хіба в брата Никона гірша... Тяжко Никонові, ще й помічника немає, як і в мене, вдовця самітнього... Хто зна в кого й удався Григор:

усе гулянки та бешкети, бешкети та гулянки. Нема того, щоб батькові підпомогти господарство направити... Ех, життя, як ота путь глибококолійна...

Розстібнув кожуха і, важко сапаючи, сунув до переїзду. Там, за залізницею, близько й село. Горбок, левади, річка, хати... Півгодини ходу.

Сутеніє. Одинокі спізнілі ґави, стомлено кракаючи, поспішають на нічліг. На засніженому полі химерно танцюють ледве помітні тіні від них. Якась пара затримала льот і кружляє над напівсплюндрованою сторожкою біля переїзду. Дурні! Там відколи ніхто не живе, не лишає поживи. Бомба з деникінського бронепотягу цілу родину поклала в домовину. Криваве, страшне місце... Поглянули на разбитий дах ґави, кракнули ще раз — і на домівку. Глухо скрипнула луна від їхнього крику в порожньому полі. Завмерла. Тихо, тільки чоботи човгають, уминають сипкий сніг.

Лячно Сазонові, долю залізничника згадавши. Не знає людина, коли й звідки на неї лихо натрапить. Безневинному кари завдасть, винного помилує.

Чорною пасткою вищерилось вікно сторожки, і здається Сазонові, що в тій пастці щось ворушиться. Рука цупить батіг—єдине, що лишилося від волів, бо і ярма на додаток віддав. Друга нервово мацає в пазусі хустинку, де загорнуті паперові червінці.

— Виймай, виймай гроші, не лінуйся! — раптом з вікна глузливий голос і просто перед очима смертодайна дюрочка револьвера.

— Хлопче, не жартуй!

— Які там жарти! Клади на землю гроші, бо вб'ю. Ну!..

— Хлопче, шануйся! Що робиш?

— А туди тебе... Клади, бо тільки й жив!

Отетерілий з несподіванки Созон покірно кладе дрижачкими руками хустинку. З жахом дивиться на чорну, як ґав'ячий дзьоб, лискучу люфку.

— Ставай на коліна, молись на останку, — чути команду, і люфка наближається до Созона. Ось-ось кракне — і нема його, як не стало тоді родини залізничника...

— Май совість, чоловіче! За що караєш?

— За що? За гроші, от за що. Щоб не виказав.

— Та цур йому! Мовчатиму. Зглянься, не бери гріха на себе.

— Мовчатимеш? А я знаю? Молись, кажу!

— Ой-йой!

Голосно ляснув постріл і геть там покотивсь луною по залізниці.

Созон завчасу ницьнув. Лежав, не тямлячи, чи він живий, чи мертвий.

— Доля помилувала. Вдруге не стрілятиму. Тільки пам'ятай: одне слово — і тебе вб'ю, і хату

спалю. Мене арештують — хлопці помстяться, все 'дно не житимеш. Іди, не оглядайсь, розтуди-т тебе телеграфним стовпом через поперек!

II

Очманілий, хитаючись, наче п'яний, брів додому Созон. У вухах лящала брудна безглузда лайка, дзвинів перекатами постріл. Наче обценьками стискало щось горло, тягло вниз куточки губ, збирало у зморшки шкіру коло очниць.

— Волики мої чорненькі, намарно ходив коло вас, намарно недоїдав, недосипав... Дітоньки мої маленькі, не бачити вам нової хати, м'якої постели, доброї їжі. Ходити вам наймитами, поневірятися по чужих людях. Не для вас уторгував, для харцизяки, бузувіра-нелюда!..

Чорною хмарою всунувся Созон у свою похилу хатину й повеливсь на лаву, як був у кожусі і змокрілих чоботях. Сумні думи вже покинули його. Отупіло дивився на жердку, куди почепив непотрібний уже батіг, і без кінця проказував про себе налазливу лайку:

— Телеграфним стовпом через поперек... А щоб тебе телеграфним стовпом через поперек!

Чогось стало смішно, аж схлипнуло реготливо в горлі й перекривило обличчя. Підвівсь, провів рукою, наче смахував щось із лоба.

— Оце наярмаркував! Нову господиню в нову господу завів. Оженивсь рогач із коцюбою, привели черепків із черепенятами... На череп'я життя пішло...

Піймав на собі зачудований погляд старшенької дочки. Встала вона була, засвітила гасника, видобула з мисника горщика з вечерею, вкраяла хліба — і стояла зараз перед батьком, не знаючи, що й казати. Тільки, як матуся вмерли, бачила вона тата таким.

Сидів він тепер край столу, зіперся на руки й дивився безтямно перед себе. Побілілі губи беззвучно щось шепотіли. На щоці сіпалась жилка. В розстібнутій пазусі важко дихали чорні волохаті груди.

Дівчинка стурбовано дивилася, боючись запитати. Збагнула, що батько з ярмарку приніс не радість, а горе. Маленьке серце стискалось від жалю.

— Їжте, тату, та їжте-бо! Оце трохи вареників наліпила, малі вже поїли та сплять.

— Ти ж моя велика та розумненька, варениками хочеш розважити? Сухий хліб їстимемо далі, дочко, ось що!

Похививсь на стіл Созон, мало не плаче. В кутку дочка хлипає, тямить, що скоїлось щось непоправне, немилосердне, коли й тато такий стався зажурений, тато, великий та мужній.

Цвіркнув несміливо цвіркун у запічку і замовк, зніяковів. Жура повисла сірою мрякою у старій хатчині. Чути лише стримані подихи збезнадіяних людей. Чадно кліпає гасник, граючи химерними тінями.

Раптом на дворі сердито загавкав собака. Рипнули сінешні двері, Кого несе в цей турботній час? Навіщо?

III

Бавовняними клубками ввірвалось у хату морозне повітря. Війнуло терпким холодом. А ще холодніше ставало, коли поглянути на подрану, латану й перелатану Никонову свиту, облізлу, невідомого брудного кольору шапку й пообмотувані в ганчір'я чоботи.

Він був старший від Созона, і нужденне життя глибоко зборознило все обличчя, присипало передчасною намороззю волосся й вигорбатило похилу спину. Жилаві, вузлуваті руки повсякчас рухалися, неззвиклі до супокою.

Не часто брати бачились. Хіба, як родинне свято, або лихо прикрутить. Без діла один до одного не заходили. Чув Созон, що й цього разу Никін завітав не задурно. Певно якийсь клопіт має.

Та не відразу селянин своєї справи доходить. Звик манівцями їздити, битого брукованого шляху боїться. Коні, мовляв, нековані, ще й вісь дерев'яна...

— А що, ярмарок удалий, Созоне?

— Та нічого...

Ех, і крам тепер не поцінний! Тяжке життя пішло.

— А коли воно легке було? За панів, чи що?

— Та ні, тепер ніби кращає. Це я за себе кажу.

— Хіба що?

— Не знаю бо, чи весни зі своїм збіжжям діждуся. Вже й картоплю мало не всю вигріб.

— Погано... А Григор — так таки нічого й не робить?

— Та бач, і йому чоботи нові справити треба. Хоч до роботи, хоч на вулицю. Хлопець десь молодий, пожирувати хоче.

— Щось дуже він у тебе жирує. Вже люди жаліються.

— Або що?

— Та так, бешкетують хлопці на селі і він із ними колобродить. Дивись, щоб не накликав лиха на твою голову.

Похнюпивсь Никін, помовчав. Гірка, видимо, була для нього ця розмова. Покрутив шапку в руках, долі дивиться, знов питає:

— Ну, а волики спродав добре, Созоне? Як надіявся?

— Та продав... Тепер хоч сам у плуга впрягайся.

— Проте нову хату матимеш, хазяйку собі візьмеш до сиріт.

— Матиму пухиря на лобі, — злісно проказав Созон, аж плюнувши з пересердя.

— Хіба мало дали? Адже три сотні збиравсь узяти. То ж і я думав,—чи не позичиш дозимувати...

— Як сам дозимую... Ет, однаково від людей не вкриєш!.. Пограбовано мене,—чуєш?

— Та що ти? Де? Хто?

— Не скажу, брате, не можу... Вб'ють, як викажу, загрожувались.

— То не кажи хто, кажи як.

Переповів Созон свою пригоду братові, сам сердито на нього зиркає, аж Никонові ніяково:

— Наче і я в чомусь винний, наче й на мене зле серце має. Хіба за те, що позичатися прийшов під лиху годину?

— По правді скажу, Никоне: маю й на тебе де-що. Чому свому Григорові волю дав, чому дозволяєш із тими бандитами вуличними знатися? Ось дивись — теж у якусь халепу вскочить. Наберешся тоді сорому.

Ще нижче понурився Никін, не відказав нічого, а далі й прощатись почав.

— Вибач, — каже, — що турбувати прийшов. Тільки ж справді сутужно мені та й Григорові

таки чобіт треба. Вже давно мені голову морочить. „Хочете, каже, щоб гарну невістку колись у хату привів,—гарно й мене держіть“. Ото ж я й думав..:

— Гиндики теж думають,—уже зовсім із люттю перепинив Созон і так глянув на брата, що той мовчки за клямку й подавсь на свій куток.

IV

Сира, непривітна, ще гірша за Созонову, була в Никона хата.

Заліз він на піч, нап'яв на себе яке було дрантя, лежить горілиць і тче нудні, безпорадні, селянські думи. Як жити? Як менше їсти? Кому свої труджені руки продати? Чи не краще геть ік лихій годині землю покинути та податися десь сторожувати або що? Гадав від брата підмогу мати, тепер, диви, ще й йому підпомагати доведеться — адже купка сиріт у нього... Де-ж то Григора так довго нема? Десь знов загуляв, либонь. Мало совісти в хлопця, мало... Карає доля, а за що — піди, второпай. Та й Созона скарав якийсь злодій безневинного. Не з куркулів же він, не з дуків. Скільки років тих бичків годував, а тепер що—став харпаком безпросвітнім, безнадійним.

Чорною галиччю думки кружляють, кракають. Голодні, журні, безпорадні. І голова Никонові здається гніздом ґав'ячим, кострубатим, незугарним,

із продувами між сяк-так покладених гіллячок. Холодне, чорне, непривітне. Гойдається в розколині на голому рипливому дереві, прокинеться з різким криком ґава, зірветься, заплискає стривожено крилами, знов учепиться гачкуватими пазурями в суху зледенілу гіллячку. Немає покою, немає розради... Без кінця, без краю тягнеться вітряна, зимова, сільська ніч. Без кінця, без краю кружляють зловісні думки в стомленому мозку Никоновому. Болить, ниє натруджене тіло.

Десь люто валують собаки, дико гигочуть у нічній тиші хлопці. Ех, хлопці, хлопці! Багато серед них є бур'яну. Вже не вперше в Лукашівці грабують людей. Ото й до Созона черга дійшла. Розбестились злодії. Бояться їх люди. Влада ще молода, на селі не встояна—чи давно від бандитських „партій" життя не було? Одні махновці чого наробили...

Безладно плутаються образи в змученій голові. Хилитаються лапаті бур'яни, з них визирають хижі голови круків, зловісно кракають, широко роззявляють чорні дзьоби. Дужий подув холодного вітру—і ціла їх зграя вривається в убогу хатину. За ними женуться хлопці, на чолі—Григор, гидко лається...

Сон одлетів. У сутінках в кутку роздягається Григор. Тхне горілчаним духом.

— Де був, Григоре?

— А я вас питаю, де ви були?

— Чого по ночах блукаєш?

— Козакові й місяць світить за сонце.

— Хіба так з батьком розмовляють?

— А хіба батькі синів босими водять? Дістали грошей на чоботи? Дав дядько?

— Та ні...

— То ж мовчіть, у мої справи не втручайтесь.

— Які то твої справи?

— А такі, що не ваше діло!

Замовк старий, зажуривсь. Скарала доля сином, ой, скарала! Один-однісінький—і що з нього? Коли б не правий був Созон: доведеться колись перед людьми червоніти. Тепер ще нічого—хоч на самоті, віч-на-віч ка-зна-що говорить. А далі?

Чує Никін: висовує Григор спід лави свою скриньку невеличку—колись була його, Никонова салдатська—відкриває, стукає чимсь, далі шелестить якимись папірцями... Знов клацає замок, шурхотить одежа, скрипить піл під вагою Григорового тіла, а за скілька часу рівний сап сповнює хату.

Той сап не дає покою Никонові. Він, здається йому, лізе не тільки в уха, але й у ніс, очі, ріт, кожну клітинку тіла, штовхає з усіх боків, шпигає, коле.

Широко розплющені очі Никонові пильно вдивляються в нічну пітьму, аж поки вона починає сіріти, поки надходить світанок. На вербах знов прокинулись ґави, кричать навперейми перед уранішнім відльотом. Десь одна кракає в дворі, порпаючись у купі гною.

Никін поволі злазить з печи, покрадьки простягає руку до Григорової одежі, до кешені, де лежить ключ. Никонова голова тихо схиляється над скринькою, старечі руки беззвучно лічать гроші: сотня, дві, три... Онде ще, ще... Пов'язані в пачки, придавлені зверху чорним револьвером.

Никін обережно складає гроші в шаньку й кладе на піч. Сідає на край печи, звісивши худі, жилаві, порослі густим волоссям ноги. Сидить годину, дві, три. Сухі порепані губи щось шепотять. Сухі зчервонілі очі вперто вдивляються в якусь щілинку на стінці.

На вулиці реве худоба, гейкають люди, риплять журавлі, ллється холодна вода в замерзлі корита.

Непорушно сидить Никін. Сіре, поскороджене лихом обличчя ще посірішало, гостро випнулись вилиці...

Позіхаючи прокидається Григор. Йому треба чогось до скриньки. Никін чує брудну лайку:

— Ах ти... обікрали... Тату, це ви мої гроші взяли?

— Я тії гроші взяв,— рівно, приглушено Никін.

— Віддайте, бо лихо буде!

— Віддам,— так само рівним, однотонним голосом батько,— ось там у кутку під полом поклав.

— Ах ви... телеграфним стовпом... через поперек!

Григор стає рачки, щоб полізти під піл. Чує раптом стогін:

— Сину мій, сину!

Підводить на мить обличчя — і падає ниць, заливаючи кров'ю долівку. Маленька хатина сповнюється їдким пахом пороху.

. . . . . .

Важкою ходою йде Никін до сільради. В руці туго напхана шанька. Морозний ранок льодовою шкоринкою затяг засніжену землю. Сніг хрумкає по кожнім кроці Никона. Він залишає по собі глибокі синяві сліди, немов вдавлює туди своє горе.

V

Перед переїздом спинився драбинчастий віз. Свисток паротягу пронизливо ріже повітря, віщує небезпеку. З рахманної ріллі, з телеграфних дротів турботно знімаються птахи й клопотливо перелітають десь далі. Гулкою луною відбивається

гуркіт потягу в порожній сторожці. Пролітає, здіймаючи мрячливу куряву. Спадає вона на землю, пудрить сірявою траву наобабіч. На телеграфні дроти знов злітаються щури й тихо гойдаються в стрункому шерезі, похитуючи голівками.

На возі Созон і Никін. Созон веселий, говіркий. Никін — суворий, випростаний, сухий, як жердка. Говорить, як лід рубає:

— Мав спокутати гріх. Виправдали радянські судді, умовний вирік дали. Кажуть: небезпечний для трудящих елемент знищив. А я ж сина, си-ина убив! Така доля: безневинного покарає, винного помилує... Не можу я в тій хаті жити. Наймуся тут сторожувати.

І сторожує Никін там досі. Свистить паротяг — виходить до нього з зеленим прапорцем. Сам сивий, суворий.

7/III-27 р.

НА ХІДНИКУ

I

До півлитки бачив людей Михайло, та й то коли близько присунутися до вікна й високо підвести голову. А здаля, з низької табуретки, де він повсякчас сидів, копирсаючись у своїй роботі, видні були самі черевики.

Вранці, щойно розвиднялось, тупали лунко по порожньому хіднику важкі порепані чоботи й двірникова мітла здіймала сіру, в' їдливу куряву. До Михайлового віконця налипали брудні пасмуги тої куряви, жорстка мітла шкрябала шибки й вирізблювала на них химерні визерунки. Вихорем мчали повз шибки прим'яті, потоптані недокурки, попалені сірники, клаптики подраного паперу. Іноді до них чіплялось чиєсь гидотне жовто-зелене харкотіння й зліплювало до купи всяку нечисть.

Тоді ж твердим, широким кроком міряли хідник одні за одними прості виворотні чоботи. Грубо-

шкірі, широконосі, місткі, щоб нозі в онучах не муляло.

Над напівсонним містом клично ревли гудки: раз, удруге, десь віддалік завмирала робітнича хода — і Михайло сідав на свою табуретку під підвальним віконцем.

Повз нього швидко дриботіли по світанковому холодку незграбні черевики служниць-куховарок, щоб за яку годину поволі вертати, наполягаючи на підп'ятки від тягару закупна. Серед цих низьких плискуватих черевиків Михайло іноді помічав високий вигинястий підбор, і обличчя йому хмурніло:

— Не до ноги, дівчино, купила, не до ноги.. Не тою стежкою йдеш...

Та ясніло воно йому, коли веселою гурмою, випереджаючи одне одного, тупотіло зухвало діточе взуття. Всяких кольорів, всяких фасонів, всяких обсягів. Онде драні черевички, ґудзики бовтаються, рядом із чистенькими пантофельками— бантик шовковий метеликом. А там шнуровані елегантні полуботки крокують водночас із здоровецькими чобітьми—носи вгору, бо батьківські, завеликі.

— Разом, разом, дітки, не розходьтесь, товаришуйте, — сантиментально пришіптує Михайло. Самітник він і, як усі самітники, звик сам до себе муркотіти, хоч і не старий ще...

Перебігли жваві ноженята школярні. Зачовгало взуття урядовців. Мало не все на один фасон, куповане по одних крамницях набір та на рати. На низьких покривлених підборах, з розтоптаним плискуватим передом, тонкою витертою підошвою. Поміж ними дешеве різноманітне жіноче взуття урядовок. Зрідка витнуться кокетливі високі півчобітки, пантофельки-лакерки, сіра замшева шкірка.

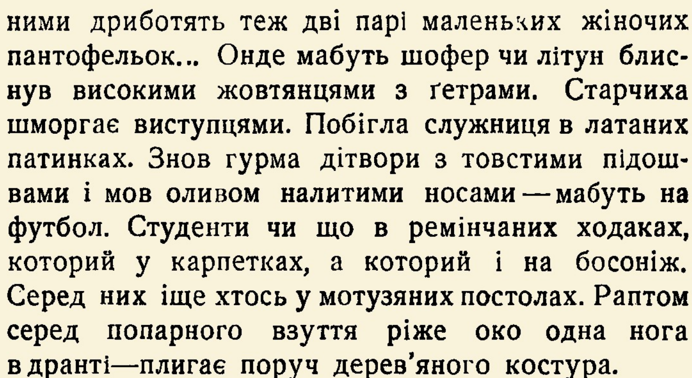
Поквапливою ходою пройшли службовці. Павза. Михайла довго ніщо не розважає і він пірнає ввесь у свою роботу, аж поки щось затінює вікно.

О, знов той біленький кудлатий собачка задрав ніжку! Джиґунисті сап'янці його власниці соромливо спиняються. Невидима рука нервово сіпає цепку.

— Повилазили вже собачки з неробами на шпацір,—лютує Михайло й додає:—хто кого водить?

Трохи згодом хідник знов оживлюється перебігом школярських зграєк, далі знов човгають додому службовці—і Михайло знає, що пора обідати.

По обіді на хіднику ніякої системи. Поніж чобіт із дзвінкими острогами мало не сторч стає дамський жовтий черевик. За ними плюскотять чиїсь старечі шкарбани, мов ковзаючись на хіднику. Назустріч повільною ходою, вивертаючи носи шпаціpують дві парі модних джимі. Ага, перед

ними дриботять теж дві парі маленьких жіночих пантофельок... Онде мабуть шофер чи літун блиснув високими жовтянцями з ґетрами. Старчиха шморгає виступцями. Побігла служниця в латаних патинках. Знов гурма дітвори з товстими підошвами і мов оливом налитими носами — мабуть на футбол. Студенти чи що в ремінчаних ходаках, котрий у карпетках, а котрий і на босоніж. Серед них іще хтось у мотузяних постолах. Раптом серед попарного взуття ріже око одна нога в дранті—плигає поруч дерев'яного костура.

Михайло кривиться й зиркає на свой протез. Через те й шевцювати почав. Інвалідом став і багато в нього, каліки, зла і ніжности до людей. Зла до здорових, самовдоволених, ніжности до прибитих долею, занедбаних.

Та майже не бачить Михайло людей—самі ноги, саме взуття. Ввесь світ йому тепер у тім тмянім віконці. Сидить на табуретці, на другу, низеньку, протеза поклав, притиснув між колінами (одне штучне) чийсь чобіт діравий, стукає молотком, зашилює шилом, смикає дратву, — а сам усе в віконце поглядає, годується враженнями.

Коли-не-коли зазирне замовник, перекинеться кількома фразами, відлічить грошей—і знов самотніє скарлючена постать каліки-шевця, цокає молоток, шворгає дратва, нечутно коливаються думки.

Добре влітку, погано, нудно взімку. Замерзне віконце, вкриється химерною папороттю. Глухо скриплять на зледенілому хіднику невидимі ноги. Нічого не вбачиш, навіть у підвалі такі сутінки, що без світла не спрацюєш. По кутках уранці сідає сива наморозь і розпливається вдень темними плямами.

Тоскно тоді Михайлові. Доводиться жити лише спогадами про нерадісне дитинство, тяжку працю, своє каліцтво.

— Що ж,—пригадує він чиїсь слова,—боротьба жертв не аби-яких просить.

Доля йому судила бути одною з тих жертв. Нехай. Він не в претензії. От тільки кепсько, що лід на вікні світ застув. Коли б весна мерщий.

Прийшла й весна — і принесла шевцеві багато радощів, багато й смутку.

II

Він давно їх нагледів, ці маненькі чорні черевички з широким носом і низькими твердими закаблуками. Такі черевики носять тільки сільські дівчата, виряжаючись десь на свято чи на гулянку. Про це свідчили й смугляві ноги з тонким волосінням, що ясніло золотом на сонці. Ці голі пружинисті ноги миттю виблискували перед Михай-

ловим вікном, а за скілька хвилин знову вертали десь назад торопко й жваво. Він бачив їх уранці, бачив удень, бачив і пізно ввечорі, коли навпроти на хіднику засвічувався електричний лихтар.

Мабуть десь близько, може саме в цій великій кам'яниці живе, й вередливі хазяї ганяють що-разу до крамнички, або-що...

Без утоми, в такт розміреним рухам шевця, працювала думка Михайлова, малюючи образ невідомої дівчини, що принесла десь із запашних полів ці здоров'ям налляті ноги в чорних, грубих черевиках.

Без утоми, з ясно блакитного ранку до похмурої пізньої ночи сновигала моторно дівчина, не знаючи, що з підвалу її рухи стежать запитливі очі невідомої людини.

Безтурботно цокотять черевички хідником, твердо ступаючи цілою ногою, посміхаючись з весняних калюж, весняної слизоти.

Їхній веселий цокіт збадьорює Михайла. Він мимоволі міняє темп своєї праці, рука швидче метляє туди й сюди, а в такт праці міниться й думка. Швець згадує одинокі щасливі хвилини зі свого лиходенного життя, хвилини розради й утіхи. Згадує, як спіткав колись та уподобав дівчину, як мріяли вони зажити сумирно й щасно, як солодкомлосні були їх спіткання.

А чорні черевички самі й самі... Та як не бути самім—а й часинки своєї, все на послугу.

Он ізнов кудись поспішають. Певно не в своїй справі, не для себе. А може й для себе — адже сьогодні, здається, неділя. Невже хоч раз на тиждень не підуть вони, куди схочуть?

Щезли. Нема.

Михайло бере різака й підстругує трохи нову колодку. Тверде дерево зразу не піддається, потім падає м'якими стружками на підлогу.

. . . . . .

Другої неділі перед вікном спинилися густо наваксовані рантові чоботи. Постояли трохи, відійшли, знов стали. На хідник падають шкоринки з насіння.

За який час коло них з'являються чорні черевички і фонтан насіння подвоюється.

Михайло радіє. Михайло лукаво посміхається й обережно розгладжує шкарубку штуку хромової шкірки.

З тихою батьківською немов радістю стежить він, як що-неділі вистоюють поряд якусь часинку простенькі черевички й безпретензійні чоботи.

Поглядає скоса в віконце, ласкавить обличчя привітною усмішкою і твердим рухом кроїть

лискучу, гостропашну шкірку. Будуть комусь чобітки „на ять“!

III

Шпарке було літо. Асфальт на хіднику став, мов смола, м‘який. На рівній поверхні більшими й меншими цяточками повибивали закаблуки ямки. Після дощу довго в них стояла вода й дрочила горобців, що ніяк не влучали хвилинки до неї дібратися. Ох, ці люди—і чого ото їм у таку спеку вештатись без пуття?

Не одну ямку вибили вже й наваксовані чоботи перед вікном Михайловим, дожидаючи черевичків. Щось не виходять довго вони сьогодні. Нетерпляче пристукують чоботи по хіднику, нетерпляче й Михайло пристукує молотком-носаликом, заганяючи в підошву гвіздки.

Нема та й нема. Може що скоїлось? Гніваються, не пускають хазяї? Захворіла?

Не дізнавсь того Михайло, не дізнались, мабуть, і чоботи—вистоявши до темного, почовгали назад, самітні, стуманілі. Пішли, лишивши глибокий слід на асфальті.

Стурбований, як за рідну дитину, був Михайло, коли й у другу, в третю неділю було так само. Не інакше, як лихо притрапилось. Ладний був узяти костура й пошкутильгати десь на пошукання.

Прийшов замовник, лається: під'йом затісний і гвіздки крізь підошву муляють.

— Хіба мені тільки з вашими чобітьми й клопоту?

Аж ось бачить одного дня надвечір—щось ніби знайоме, ніби й ні. Навіть устав та до віконця присунувсь, щоб роздивитися ліпше. Так, це ті самі чорні черевички, тільки десь вони рожеві панчохи дістали. Мов малі поросята ноги в них. Гладенькі, годовані на заріз.

Похитав головою Михайло, посумнів:

— І на що б ото рожеві? Людей на спорзні думки наводити? Відомо ж бо, чому мода на таке пішла — під голе тіло. Ех!

Сердито штрикнув шилом у шкіру, аж та чвякнула.

Стоять чорні черевички з рожевими панчошками, дожидають, щось задумливо на хіднику підгрібують носиком. Дожидає й Михайло. Відлягло вже йому: ось чоботи прийдуть, після довгої перерви зрадіють, намилуються.

Та й справді небавом щось застуло світ. Швець підводить голову, вдивляється пильно, високо здіймає кошлаті брови. Це не чоботи! Якісь жовті косоносі американки спинилися за вікном. Над ними штанці прасовані з заворотами, коротенькі, модні. Кольорові смугасті карпетки з-під них виглядають.

Чого навпроти черевиків стали? Хіба знайомі? Мабуть таки так, бо ось уже черевики рядом, ось пішли кудись у парі.

— Та-ак! Замисливсь Михайло, хмурить лоба.

Дивиться—другого дня знов вибігли черевички, тупочуться непокійно побіля вікна, а за який час до них довгі американки сунуть. Тоді—поніж і геть від вікна. Коли вертають—не видно.

А в неділю, скоро рушили вони, натомісць стали наваксовані чоботи, одну мить постояли, різко крутнулись і торопко пішли геть, у другий бік.

Прикро стало Михайлові. Відколи не чув тяжкого шкіряного паху в своїй майстерні, а тут аж за горло взяло, така задуха.

І зненавидів він тії косоносі американки, як свого власного ворога. Отак би й плюнув на їхню нахабну жовту шкіру! Отак би й штрикнув під боки шилом, щоб не лазили тут під вікном!

Та й на чорні черевички не так уже прихильно поглядав швець. Власне не черевички, а рожеві панчішки йому дошкуляли, очі засипали немов писком.

І зла радість йому була, коли одного разу кудлатий собачка раптом загавкав заливчатим ситим гавкотом, а потім кусонув за рожеву панчоху. Чого, мовляв, стала, де мені треба! На нозі струмочком заруділа кров. Її рудувата смужка

лишилася й потім на панчосі, починаючись від свіжого, рожевими нитками шитого рубця.

— Так тобі й треба,—злісно приказував швець,— не знайся з тим кодлом. Маєш!

І ще радів він, коли черевичкам довше та й довше доводилось жданок застоювати, коли нависні американки іноді й зовсім не показувались. Може відчепляться?

Тимчасом осінь плакала рясними, холодними сльозами, вкриваючи хідник липучою слизотою. Зрідка вихоплювався ясний, соячний день, даруючи людям останні теплі ласки.

І був такий соячний день.

Михайло випростав похилу спину: сьогодні більш не робитиме. Задумливо дивиться в вікно, осяяне скісним промінням сонця. Якась лагідність опановує душу. Треба прочинити кватирку, вдихнути в отруєні юхтою легені свіжого повітря.

Раптом мов хто каменем шпурнув у криницю— нахабно виступають перед очима жовті американки, а поніж... поніж, замісць знайомих чорних черевичків, шкандибають на височенних французьких закаблуках якісь лакерки.

— Не найшов іншого місця шпацірувати, б е з е с н и к у, — сіпнувся Михайло, аж відерце з варом перекинув. Потік він по підлозі чорною, липучою гадючкою.

А за хвилину вгледів Михайло за вікном чорні черевички. Метнулись вони швидко вперед, знов відступили, постояли в гіркій задумі—і потюпали сумно навздогін...

Прийшла пані з кудлатим собачкою. Якийсь пес хотів його понюхати. Собачка злякано заверещав. Пані пхнула пса парасолькою. Піджав хвоста, зник...

Довго не бачив після того Михайло своїх знайомців. Видивлявся і вранці, і вдень, і ввечорі—нема. Може заподіяла собі що? Може десь-інде найнялася? Мабуть, що так, бо досі уже б і побачив, отак виглядаючи.

Далі менше турбувавсь, менше згадував, а потім і зовсім із пам'яти зникати почала. Заступали інші враження, інші події.

Впала зима, приморозила поки що злегенька віконце, вкрила білим настом хідник. Поховалися ноги в калоші — менше різноманітности, менше інтересу Михайлові.

Та з поміж тисячі ніг розпізнав би він оті, в рожевих панчохах з рубцем від покусу й ледве вже помітною рудуватою смужкою.

Ось пройшли вони повз вікна раз, другий, третій. Ось підійшли до них якісь подрані великі калоші, пішли поряд, зникли... Минула година Бачить Михайло знайомі панчохи знову. Ходять

туди й сюди. Знов ідуть у парі з якимись чобітьми на рипах. Щезли...

Електричне сяйво парусом проходить у темну майстерню, відкидає довгу тінь від понурої постати Михайла.

Очі йому закриті. Губи по звичці шепочуть давно завчені слова!

— Боротьба жертв не аби-яких просить.

На хіднику порожньо. Споночіло.

19/III — 27 р.

ПОВОРОТ

З кущів стирчить кошлата людська голова. Вузенькі примружені очі пильно вдивляються вниз, де під кручею ластівчаними гніздами ліпляться селянські хатки. По губах блукає непевна усмішка.

Ось вона, довгождана батьківщина! Три роки не бачив її, три роки серед злодіїв, ворів, убійників...

Хе! Його тоді теж мало були не вбили. Хіба дядьки конокрадів милують? Це ж ніхто, як рідний брат, люшнею ногу перебив. У животі з того часу наче щось увірвалось. Спробуй тепер за чепіги взятись, лантуха в млин виперти...

А все через бабу, як хтось казав—того янгола з дюрочкою... Хотів собі обійстя обставити, від брата виділитися. Адже коханка вже тяжка ходила та все:

— Коли поберемося, Хомцю?

Та куди її візьмеш, коли братова сичить гадом, брат-господар бугаякою зиркає.

— Тільки байстрючат у хаті й не бачили!

Ну, й украв. Ну, й удруге. Вподобав легкий хліб, загуляв хлопець, поки на плаву дядьки коло киней здибали.

Били. Привезли в село. Били. В волость...

Хома аж закректав від жахних споминів. Губи скривилися. В руці тріснула суха гіллячка. Ой, задушив би!.. Ворухнувсь у кущах, наче стрибнути кішкою схотів на приземкуваті хатки, на катів своїх. І знов прикляк непорушно.

Десь поблизу кроки. Крутою стежкою вертає зі степу з косою дядько. З-під широкого бриля визирає знайома руда, аж жовто-гаряча, борода.

Сусіда. Гаврило. В нього звів був Хома вороного жеребчика. Аж у третьому повіті через циган на ярмарку збув.

Минув сусіда кущі, де їжаком причаївся Хома, не дихне, не здригне.

От вертай додому, як там ворогів, як джмелів над гречкою! Та знов—куди подінешся хромий та хорий, з усім тим, що на тобі (вже й шапку загнав по дорозі—їсти ж кортить).

Знаття б—як зустрінуть. Може забули? Може простили? Адже три роки в тюрязі гріхи спокутував. Нічого не треба, бодай жити сумирно на своїй частці. Якось перебідує на тій десятинці, город розведе, бджілок може...

Очі Хомчині знов пильно вдивляються вниз, де лишаєм обсіло долину село. Вечірня курява димною запоною оповиває його. Не добереш—де купи верб та вишняку, де дахи та скирти... Що чекає Хому за тою запоною? Мозок уперто свердлує невість.

Пригадує. Колись на фронті взяв його з собою товариш-літун в аероплан. Як на релях загойдало, замутило. Глянув униз — завмер, зачудований. Аж грудочки на ріллі видно, так прозоро. Летіли над селом—мов щільнички село. Тісно-близько квадратики-дворища одне до одного туляться, а позад тих квадратиків клуні шерегом вирівнялись. Онде люди з хатів вибігають, обличчя вгору. Телята, собаки, кури вростіч, гуркіт зачувши мотора. В ставу дно прозоріє, волохатими смугами жабуріння колишеться. Здається—трохи нижче—і всю рибу побачив би. Черідка гусей на березі біліє, кожна пташина, як маківка.

Здивувавсь тоді Хома. Адже високо, все оте, як цяцькове, а видно, мов книжку з кольоровими малюнками держиш перед очима.

Що вже садок—і в ньому кожна стежечка ясніє. Онде дівчина з коромислом до криниці йде по-під осокорями. В кущах понад ровом рудий собака біжить, і кущі його від зору з аероплану не ховають.

Казав потім товариш-літун:

— Вгорі повітря чисте, прозоре. Так, мабуть, і ті, що вгорі сидять, наше життя краще видивляються... А ми нанизу крізь куряву поземну нічого не добачаємо, ходимо, мов у туманах...

Плюнув сердито Хома:

— Справді, мов у туманах. От, іди тепер додому—чи на поріг пустять? Та вже назад не вертати...

Підвівсь і, поволі ступаючи, почав спускатись в долину.

Сонце в-останнє кліпнуло мідяним приплющеним оком між синявими хмарами. Війнуло прохолодою, вечоровою вохкістю.

Хома входив в село. Крадькома, по-під плотами, наче знов до чиєїсь стайні. Ось уже й Гаврилові ворота.

— Чи не Хома часом? Авже ж Хома. Здоров був. На домівку вертаєш?

— Та так, одсидів уже своє...

— Еге ж, еге ж, тепер скоренько випускають. Слобода! Що ж далі робитимеш?

— Що ж робитиму? До важкої праці тяжко — онде тоді ногу перебили, а проте якось хазяйнуватиму.

— Еге ж, еге ж, треба до хазяйства ставати. Хлопець у порі, хоч, мабуть у тюрмі від сільської праці й зовсім відзвичаївся.

— Та так, дядьку Гаврило, воно й раніш, як знаєте, не дуже я до цього брався. Та треба спромогтися. Он у Бупрі трохи шевцювати навчивсь.

— Еге ж, еге ж, воно й добрі люди поможуть у добрім ділі... А чого це ти, хлопче, без шапки мандруєш?

— На хліб виміняв.

— О-о! То ти й порожнісінький? Кепська справа, хлопче! З чого-ж ти господарство розпочинатимеш? Уже раз був розпочав, нівроку... То що, заходь до хати, нагодую, та може й шапка в мене знайдеться сяка-така. Як же парубкові та без шапки?

Здивовано зиркнув Хома на сусіду. Звідки така гостинність у дукача? Чи не затяга, бува, в яку пастку? А їсти кортить, аж слина набігає.

— Чого ж стоїш? Ходім, там стара лемішчаних пиріжків напекла, баранця недавнечко зарізали, та й чарчина знайдеться. Треба ж чоловіка на повороті почастувати. Не опинайся-бо.

— Чому ж опинатися? Тільки нерано... Хотів додому...

— Та брат твій із родиною сьогодні в полі ночує. Еге ж у полі. Ми ж і там сусіди. Бачив.

— Хіба що так...

— Ходи, ходи!

Зайшли. Побачивши Гаврилиха Хому сплеснула руками:

— Оце вже й повернувся? Ой, лишенько!

— Та не лишенько, а бігай, жінко, до льоху та неси чим гостя дорогого з поворотом поздоровляти. Ще й на кума Микиту гукни.

Що-далі більше дивувався Хома. Упадали коло нього хазяї, як коло рідного. Витяг із скрині Гаврило добру смушеву шапку, сам приміриб:

— Гаразд! Носи на здоровля.

Кум Микита й собі приобіцяв на вводини мішок картоплі притарабанити й спрягтися Хому підмовляв:

— Що там тобі з братом приятелювати? Він же тебе калікою зробив. А в мене коняка, як трактор, ще й плужок новенький. Пиймо могорича на супрягу.

А Гаврилиха й собі хустку шовкову в кишеню кладе, пошепки каже:

— Ти ж свою дівчину, либонь, не забув? І досі заміж не пішла, тебе дожидає. Не тобі кажучи, котрі плещуть: „не хочемо злодійську полюбовницю брати", а котрі тебе бояться: „верне, мовляв, ще й помститься".

— Еге ж, еге ж, — почув останні слова Гаврило, — мститися, хлопче, це не по-божому, не по-хорошому. Ми тобі й борошна, як що треба, ми тобі й первачка не пожалієм...

Сп'янілий Хома поліз цілуватися:

— Ви ж мої сусіди хороші, ви ж мені кращі за родичів. А я в село й поткнутися боявся, на кручі сутінок дожидав. Бачив, як дядько Гарило з поля вертав і привітати рота не роззявив, у кущі сховавсь. Хіба ж я знав, хіба сподіванку мав, що зустрінете мене, злодія, отак, як сина рідного, як свати жениха бажаного?

Розчулився Хома, мало не плаче. Гаврилиха — м'яке серце жіноче — й собі рукавом утирається, крізь сльози проказує:

— Ти ж, синок, тільки нас не забувай. Ми на тебе зла не маємо, то й ти не май.

— Еге ж, еге ж, щоб по мирному жити — ще чарчину, Хомо! А ну, ще до пари, бо з'їдять татари... Та й четверту, бо віз на чотирьох котиться. А шосту, бо шість день роботи. Сьому, щоб на сьомий день спочити та на призьбі покурити. Закурюй, хлопці, перепочинемо!..

— Від понеділка до понеділка
Вип'ємо, куме, добра горілка...

затяг хрипким голосом Микита.

Коли дукачі-куми виводили:

— Покиньмо, куме, всяку роботу,
Вип'ємо, куме, ще й у суботу, —

Хома вже не чув. Стомлене тяжкою путтю тіло не витримало і схилилось на лаву.

Газрилиха стиха мовила:

— От доведеться воловодитись із злодієм та на селі кару мати. І не шубовсне десь ворюга в криницю, або-що... Адже ж із п'яним усяке трапляється. Схоче, може, води напитися та й перехилиться...

Куми переглянулись.

— Хто його знає... Данину чималеньку доведеться давати, щоб не чіпав, катюга клятий.

— Та тобі, куме, нічого вже. Адже в супрязі ходитимеш. Твій кінь, мов і його кінь, еге ж...

— Еге ж, еге ж, — перекривив Микита, — ще й самого за злодія вважатимуть. Ото не було лиха, так вітром нанесло!

Хома цеї розмови не чув. Він солодко посміхався, припавши головою до якогось оклунку на лаві. Йому снилось, ніби аероплан підніс його високо над ланами. Картатою плахтою розляглися вони геть аж до обрію. Зелені, чорні, жовті. Жовті, чорні, зелені. Сірими биндочками доріжки, мов пасики, а на них згори кожна колія щілинкою — зморшкою. Онде хитрими викрутасами порушила правильність кольорових чотирікутників річка. Близько річки його, Хомина, десятинка. Онде й він сам, разом з дядьком Микитою оре. Руки міцно наполягають на чепіги, ноги глибоко вгрузають у вохку, лискучу ріллю...

Ні, не так! Він же мусить бути на аероплані. Розіп'яв крилами руки й плавом здіймається від ріллі. Солодко-млосно, як на релях, як тоді з товаришем-літуном. Трохи вадить, хочеться пити.

— Зараз буде й криниця, — каже товариш-літун.

Аероплан гуде, воркоче. Вітер хитає його, як човна на буремних хвилях. Раптом дужий подув, б'є згори, й апарат летить стрімголів униз, на чорну вохку ріллю.

Хома відкриває рота крикнути, але холодний струмок заливає глотку, холодний струмок оповиває все тіло.

6/II—27 р.

КОЛИ БАТЬКО ПЛАКАВ

Горе Петрикове було невдержне.

Сьогодні, коли скрізь майорять прапори, коли вулицями плинуть радісні натовпи люду й усі товариші й товаришки співають бадьорих першотравневих пісень, коли в вікна б'ються плюскотливими хвилями звуки оркестрів — сьогодні лишатися вдома? Ніколи! Ні за що!

Петрик пробує встати з ліжка, але пекучий біль у нозі знову примушує його покластися.

Петрик - герой. Учора врятував життя сусідчиній дівчинці Фані. Мала ще вона, дурна. Вийшла з двору та й простує трамвайними рейками, якесь коліщатко паличкою жене. Ззаду трамвай дзеленчить, ось-ось наїде. А за трамваєм, його переганяючи, візник коня - рисака пустив на всю кінську рись. Не видно йому з-за трамваю дівчинки. Злякається вона дзенькоту, кинеться вбік з рейок — і саме попаде коневі під ноги...

Побачив це Петрик і кинувся до білого сміхотливого клубочку. Миттю перебіг улицю, схопив Фаню на руки й виніс її з-під самісінької кінської морди.

Але чи то голоблею чи колесом таки штовхнуло його — і ось лежить тепер хлопчик із компресами на нозі, не може якийсь час ходити.

А знадвору чути, як туркочуть над містом величезними білими бабками аероплани, як у суголосний хор зливаються маршеві пісні, як чітко крокують військові частини, йдучи на парад...

Очі Петрикові сповнюються сльозами. Він не може їх стримати й вони солоним струмочком течуть по зблідлому, журному личку. Мов крізь туман ледве бачить він, як поволі одягається батько, збираючись на маніфестацію. Вчора зранку ще обіцяв він узяти Петрика з собою.

— Йтимуть залізничники повз нас — і ми до них пристанемо. Коло воріт дожидатимемо своїх. Дивись — не проспи.

Не проспав Петрик, та не йти йому разом із татком.

Гірка образа ще дужче стискає горло, видушує звідти хлюпотливі звуки.

— Чого плачеш, Петрику? Боляче? Перемінити компреса?

— Ні-ні... Жалько.

— Чого тобі жалько, сину?

— Себе жалько. Що не піду...

— Нічого, Петрику, підеш іншим разом. Щороку справлятимемо Перше Травня й що-року святковіше воно буде. Ти ще малий, наглядишся.

— Я сього-о-дні хоті-ів. Там ве-е-село. А нога-а болить.

— Нічого, Петрику, це почесний біль. Це як на війні поранено. Не плач, сину. Перейде.

На батьковому обличчі лягли тіні якогось смутку. Немов щось невеселе згадав.

Він підійшов до вікна й широко прочинив його. Мов танцюючи ввірвались у маленьку кімнату звуки бадьорого маршу:

Дрижіть, недобитки ворожі,
Червона Армія іде!

За військовою частиною темніє робітнича колона. Червоний прапор полоще на чолі, золотими літерами на сонці виграває:

Наш паротяг летить вперед!

Майстерна рука вигаптувала на прапорі паротяг, а на ньому за машиніста — Ленін. Пильно вдивляється в далечінь — людське майбутнє.

Це йдуть залізничники. Батько Петриків уже бачить знайомі обличчя, відрізняє знайомі голоси товаришів:

Від краю до краю не громи гудуть,
Робітників полки сполучені йдуть.

Він увесь висовується з вікна, наче плигнути хоче туди, між сині й чорні блузи товаришів. Губи ворушаться, повторюючи беззвучно знайомі Франкові слова.

І поклик рокоче: вставайте, народи!
Прийшла пора, пора — день свободи!

Могутні погрозливі розкати пролетарського гімну, здається, ось-ось розірвуть маленьку кімнату, винесуть звідти, мов на крилах, усе живе туди, в багатотисячний робітничий похід.

Петриків батько одривається від підвіконня і сквапно хватає кашкета. На обличчі урочиста піднесенність. Очі горять завзяттям, одвагою.

Раптом вони спиняються на ліжкові, де згорнувшись у клубочок зіщулилося маленьке Петрикове тільце. Личком припав до подушки. Худенькі плечики здригують від придушуваних риданнів. Рученята хапливо цуплять край плохенької ковдри.

Батько спинився. Постояв. Тихо почепив кашкета на гвіздок і обережно сів на ліжко, коло Петрика.

— Сину, не треба! Я буду з тобою. Втишся.

Не відразу це вдалося. Образа була надто болюча, надто вразлива.

Деж пак: пропустити таке свято, лишитися самому, коли все місто на майдані, все місто поломеніє в прапорах, купається в піснях і музиці.

Отак може скривдити доля! І за що? За що? Горе що-разу наново стискує Петрикові горло, і він не може дивитися на батька, він знов ховає личко в подушці. Такий жаль на себе, такий жаль!

Жорстка батькова рука ніжно гладить його біляве волосся.

— Заспокойся, сину! Ось заспокойся-бо. Оповім тобі, як колись я так само плакав з образи та досади.

Батько плакав з образи та досади? Батько плакав? Отакий мужній, суворий, великий, наче з металу скутий чоловік — і плакав? Неймовірно! Батько жартує. Цього не могло бути.

Петрик крізь пальці, розмазуючи по щоках солоні сльози, дивиться на батька зачудованими очима.

Батькове обличчя серйозне, задумане. Очі дивляться кудись немов далеко-далеко, пірнаючи в давні спогади. Губи суворо стиснені.

На лобі глибока страдницька зморшка.

— Розкажи, тато, що тобі було скоїлось. Мабуть дуже боляче, що ти плакав?

— Боляче, синку, ой боляче... Слухай тихенько, яке мені було колись свято.

Твоя мати служила тоді за вбиральницю на одній невеличкій станції. Ти був зовсім маленький, як ота Фаня, ще навіть менший. А я їздив тоді за кондуктора на товарових потягах.

Була війна. Та війна, що звільнила робітників від буржуазії — громадянська. У робітників було військо—червона гвардія, у буржуазії—біла.

І от білі захопили ту станцію, де була твоя мати. Ми, робітники, вирішили вигнати звідти білих, бо на тій станції було багато військового майна, що потрібно було для повстання.

Вночі розпочали ми наступ. Тихо підкрались до станції і кинулись на ворога з бомбами. Він не сподівався цього і узявся тікати до містечка, що було за скілька кілометрів від станції... Там стояв великий загін білогвардійців.

Ми розділились на дві частини. Одна повинна була забрати зі станції різне майно, зброю, харчі, телефони, все, що потрібно для війська, і повезти назад, до сусідньої станції, де був наш повстанський штаб.

Друга частина мала переслідувати ворога, одігнати його геть і не дати пошкодити праці першої частини.

Твоя мати лишилась допомагати товаришам перев'язувати поранених, а я подався з ґвинтовкою відганяти ворога. Не встиг навіть привітатися з нею, пару слів сказати...

Ми бігли вздовж узенького шосе, що вело до станції від містечка. Воно ледве сіріло в нічній темряві, й тільки старі верби обабіч здавались якимись потворними страховищами. Коли-не-коли ми спинялися, лягали на холодну землю й хапливо стріляли в чорний морок. Звідти ляскали одвітні постріли, жалібно дзичали й фьюкали кулі, інколи викрешуючи іскри на шосейному бруці. Замовкали.

Ми знов зводились на ноги, бігли вперед, спотикаючись на рівчаках та межах, падали і знов стріляли.

Я якось одбився геть убік, на поле, ще й далеко вперед од своїх. Запалився.

Ліг у рівчаку, чекаю, поки наздоженуть товариші. Ґвинтовка аж гаряча від стрілянини. Міркую: вернуся назад, візьму твою мати, візьму тебе, завезу десь далеко від фронту, щоб не трапилось яке лихо.

Аж чую: рідші стали постріли. Там, там. Там, там. Припинили, мабуть, товариші переслідувати ворога.

Зірвавсь я на ноги, хотів доганяти своїх. Раптом щось опекло ногу—ти пам'ятаєш, як ми купалися, я тобі показував дві біленькі плямки під коліном?

Упав на ріллю. Несила йти з перебитою ногою. Аж зуби стиснув від злости—бо ж і куля, здається,

була з нашої сторони. Так у пітьмі випадково мене натрапила.

Почав я поволі плазувати назад до станції. Тягну за собою ногу, немов не свою. Що здорова людина зробила б двадцять кроків, я—один. А тут іще пооране. Дерешся по скибах, мов човник на буремних хвилях. Кров цюрчить, мокра холодша аж до п'ят. Подер сорочку, зашморгнув туго ногу вище коліна, щоб кров туди не збігала. Аж заніміла нога, стала важка, мов колода.

Ледве дістався шосе. Знепритомнів. Скільки лежав—не знаю. Прийшов до пам'яти—зовсім тихо стало, а темінь—ще гірша. Тільки зорі десь високо кліпають, мов живе небо, і ходить там хтось із тисячма лихтариками, коливається. Коливається і в мене в голові, аж вадить. Пити кортить—кров би свою ссав.

Останні сили зібрав, поплазував гусенню по шосе далі. Вже й здорове коліно на бруці до крови збив. Наче голою кісткою ступаю.

А найгірше було, як місток по дорозі трапився через канаву з водою. Розібрали його товариші, уходячи, щоб ворогові путь пошкодити. Самі бруси лишилися, що на них дошки були. Попоморочився я на тих брусах, прокляв був усе на світі. Це не те, що ти на залізничних рейках бавишся. Там падати нікуди і дві нозі у тебе...

Батько встав із ліжка й нервово заходив по кімнаті, збираючи спогади. На щоці бігала мишка. Кулаки стискалися, наче до бою з кимось.

Петрик завмер, вражений батьковим оповіданням. В уяві темна, як порожня топка, ніч, гола, холодна земля і на ній самітня, безпорадна людина лишає по собі кривавий слід. І ця людина — батько!

Петрик молитовно склав рученята, притиснув їх до грудей — ось-ось звідти вискочить маленьке, переповнене любов'ю до батька, гаряче серце.

— Далі, ну, далі!

— Далі, сину, було ще гірше... Не знаю, скільки часу я ліз по шосе, бо кожний крок здавався довгий, як цілий перегін, а кожний віддих — як гудок коло семафору.

І раптом я почув гуркіт потягу десь там близько станції. Очевидно прислали зі штабу забирати здобич і наш червоно-гвардійський загін.

Серце мені стиснуло: ось поїдуть, а я лишуся тут на дорозі загибати, а може заберуть беззахисного вороги.

Ні, не беззахисного! Ґвинтовку не кинув, дарма, що перешкоджала лізти.

Надумавсь так: коли вже доведеться в полон іти, застромлю собі в ріт, а ногою гачок натисну — не візьмуть живого...

Так вирішив, а сам чим-дужч плазую, як собака з перебитим задом. Вже й болю наче нема—одна думка: як найскорше до станції, до своїх, хоч так, щоб голос почули.

А там, чую, паротяг ворушиться, по станції, видно, вагони збирає. Далеко вночі чути, як дихає важко машина, як гуркотить на скріпах колесами.

Зачули, мабуть, той гуркіт у містечку і білогвардійці.

Гохнуло щось в далені, а потім —

шу-шу, шу-у, шу-у —

набій летить гарматній та як гупне десь півкілометра назад мене.

Я так і прикляк до землі, та не встиг і спам'ятатися, як другий набій летить, вогняним фонтаном на шосе спалахує.

Ніде сховатися. Гола, рівна земля, тільки рівчачки неглибокі наобабіч шосе. Скотився туди й лежу, трусюся, мов щеня закинуте...

А ворог добре ціляє: один по одному набої вздовж шосе лягають та все ближче до мене.

Триста метрів, двіста, сто...

Ось черговий упаде саме коло мене — і годі мучитись, прощай життя!..

Аж похололо, заніміло в середині. Язик, горло, губи сухі стали, мовремінчаті. Очі заплющив, а в них колесом сяєво якесь миготить, міниться...

Ж-жах!.. Розірвалось десь спереду й дрібні камінці — на спину, на голову. Буду живий! Перелетіла смерть...

А так було прикро, образливо стало, що загину отам по-дурному, що вб'є мене вже пораненого, недалеко збавленної станції, де товариші, жінка і ти, любий Петрику,—так образливо, такий жаль мене взяв на себе, що я вже тоді мало не заплакав. Не було тільки часу щойно стисло у грудях, засвербіло у горлі — аж тут і набій вибухнув. Відлягло тоді...

Блискучими очима дивився Петрик на батька, переживав його пригоди, порівнював:

— Це, тату, як зі мною учора: і подумати нічого не встиг, як візник налетів. Так і покотивсь я по бруку. Тільки я плакав. А ти, тату,— коли ж ти плакав? Ти ж тоді врятувавсь?

— Та вже ж, сину! Адже бачиш мене живого й здорового... Врятувавсь я тоді швидко. Після того набою, що страху мені завдав, стрільнув ворог іще скілька разів — уже по самій станції влучив. Останнім набоєм у самісінький станційний будинок поцілив. На тому й заспокоївсь. Боявся, видимо, що ми по шосе наступатимемо на містечко — ось і обстріляв дорогу, щоб йому стріляло під усі ребра!..

— Та як же ти врятувався? Мабуть ешелон не встигли відправити, не квапились? — запитав хлопчик сумного батька, що сидів тепер кінець столу, зіпершись на долоні і похиливши голову від журних споминів.

Маніфестація пройшла десь далі. На спорожнілій вулиці була тиша, тільки десь угорі глухо турчав аеропланний мотор, та здаля басовито гула промова з голосномовця.

— Що, Петрику? Так, так: на станції наші квапились, злякавшись обстрілу. Але я догадавсь: узяв ґвинтовку й почав раз по разу стріляти в повітря. Наші подумали, що ворог узявсь наступати, й вислали розвідку. Я до неї обізвавсь і мене принесли на станцію.

Знов замовк батько, пригадуючи давноминулі картини, вразливі події. Встав, машинально пройшов по кімнаті, машинально сів на ліжко і поклав шкарубку руку синові на голову. Мов не тут батько, мов перенісся ввесь туди, на далеку, безвісну станцію.

— А коли ти усе ж таки плакав? — тихо, несміливо спитав Петрик, почуваючи, що торкається болючої, роз'ятреної рани.

— Там, сину, вже на станції... Мене принесли непритомного, — поки несли, знову кров цівкою

пішла — й поклали в вагон з іншими пораненими. Один набій особливо багато шкоди заподіяв — той, що в будинок влучив. Побив багатьох...

Лежу я, нічого не чую, нічого не знаю. Коли паротяг вагона шовхнув — причеплював, либонь, до потяга. Від штовхунця того мене качнуло, і я боляче вдарився пораненою ногою об свого сусіду — покотом у товаровім вагоні лежали.

Різкий біль до пам'яти привів. Чую — стогін навкруги. Клятий паротяг усім болю завдав. Темно, не видно, хто стогне.

Питаю сусіду:

— Чи я, часом, не вдарив?

Мовчить сусіда, не обзивається. Лапаю його рукою — його рука коло моєї лежить, холодна, задубіла Мертвяк...

Одсунувся я трошки, щоб знову не вдаритись, сам кричу:

— Гей, хто там на колії живий? Дайте води пораненим та світла якого.

— Почекай, товаришу, — хтось відповідає, — ось складемо потяга — все буде. Треба ще жінок та дітей забрати, поб'ють білі, як залишимо.

І справді, думаю, як це твоя мати, Петрику, та ти в мене з пам'яти випали? Чи ж не за вас я бився, муки приймав, а тепер тії муки ввесь світ заступили.

І лежу вже мовчки, не ворушусь.

Совають наш потяг з колії на колію, щось гомонять там на рейках, носять, вантажать, вагона паротяг знов штовхає, гримить буферами.

Терплю, тільки ще від мертвяка одсовуюсь.

Коли риплять двері, лізуть у вагон скілька товаришів з водою, з полотном для поранених, лихтаря світять.

Один до мене нахиляється, питає:

— Ну, в тебе як? Повернись-бо трохи, присвічу, подивлюся.

Повертаюся я лицем до мертвяка... ой, Петрику, то була твоя мати!.. Її вбило тим останнім набоєм, коли вона в залі поралась коло поранених.

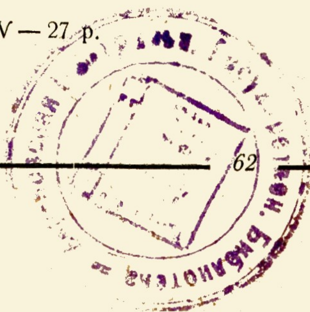
Тоді я заплакав, сину, ось тоді я заплакав...

Петрик уж давно плакав, мовчки, беззвучно, не рухаючись, поливаючи сльозами батькову зчорнілу руку.

А на вулиці чітко вибивав такт піонерський барабан і молоді голоси юно викликали:

Ми на зміну всі підемо,
Клятьбу здійснемо травневу!

I/IV — 27 р.

ЗМІСТ

Ціна 30 коп.

Р

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО РУХ

Харків, вул. 1-го Травня, 10 та 11

Телефон 29-84